

БОГОСЛУЖБЕНА УЛОГА СТРАТЕГИКЕ, ЗНАЧАЈ ВОЈНИХ ДУХОВНИКА И БОГОСЛУЖЕЊА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ИДЕЈИ СВЕТОГ РАТА У ДОБА НИКИФОРА ФОКЕ (X ВЕК)

Славиша Тубин*
Епархија зворничко-
шумланска

Апстракт: У перцепцији улоге бојослужења при византијској војсци, као и значају војних духовника у време цара Никифора Фоке неопходно је анализирајући оновремене изворе. Ми ћемо се у овом раду бавити питањем која је бојослужбено-духовничка улога Византијске цркве, односно њених духовника у Фокиним кампањама, новоизраелској свесци и верском поимању рата? Који је значај Аџона и Аџанасија Аџонског као Фокиног духовника? Иноваторно овај рад Никифорову Стратегику неће сагледавати само као усвајену *Præcepta Militaria*, већ ради свој бојослужбеног садржаја она ће бити посматрана као војно-бојослужбени приручник, и сходно томе биће критички анализирана.

Кључне речи: Никифор II Фока, Аџанасије Аџонски, *Præcepta Militaria*., војни духовници.

Увод

Знак Крста је Константину донео победу код Милвијског моста, а прогон хришћана је био *casus belli* Константину да порази Ликинија, те да *rex Constantiniana* постане *rex Christianus* (Памфил 2003, 244, 247, 252; Theophanes Confessor 1997, 23, 25). Вековима Византија је водила огорчене одбрамбене ратове са исламом и сматрала их свештеним војнама (Porphyrogenitus 1990, 125; Leo the Deacon 2005, 61.). Под стеговима и лабарумима Крста у X веку марширале су ромејске армије на Истоку, по први пут водећи освајачке ратове.

* slavisa.tubin91@gmail.com.

Идеја светог рата није престала у оном моменту када борбе нису више биле одбрамбене, напротив идеја је дошла до свог врхунца. Јавила се мисао да су пали војници — свети мученици, коју заслужују култ и богослужбени спомен. Са војском у кампањама налазило се и војно свештенство (Фока 2005).

Основне црте Никифорове владавине и његовог времена је у многоме градио његов однос са Атанасије Атонским који долази у току похода на Крит да бодри рOMEјске трупе. Атанасијево житије, и светогорска Служба Никифору Фоки, уз оновремене извештаје, попут Лава Ђакона пружају солидан извор за перцепцију духовничко-богослужбене улоге у ратовима. Најважнији извор јесте *Praecepta Militaria*, односно *Сџрашџетика* чији је идентификовани аутор Никифор Фока.¹ Будући да се сам Фока припремао за монаштво, своје доживљаје и аскетске праксе је преточио у Стратегици, која је била обавезна као приручник за војску. Маврикијев *Сџрашџетикон* и *Такџика* Лава VI увелико су били узорни Фокином војном приручнику у богослужбеном аспекту. Цар пише Стратегику која поред војних реформи и инструкција има улогу да буде и богослужбени приручник. Њен садржај има помене свакодневног јутарњег и вечерњег богослужења, пост и литургије. Смисао богослужења је био да држи на висини морални и верски дух у војсци.

1. Војна и духовна борба

1.1. Војна борба као алузија на Спасење и Божанска наклоност

Од своје војске Фока је захтевао како телесну, тако и духовну дисциплину, али су обе биле условљене једна од друге.² Телесна дисциплина је захтевала јаку духовну дисциплинованост кроз учешће у

¹ *Сџрашџетику* је као Фокино дело у Московском кодексу први идентификовао и представио научној јавности Кулаковски 1904. У западним изворима познатија је под именом *Praecepta Militaria*. Ми ћемо се користити савременијим руским преводом А. Нефедкина из 2005. године.

² Апостол Павле када је говорио о духовној дисциплини говорио је као о духовном рату и борби користећи војну терминологију, односно описујући духовни рат као наоружавање ратника (Еф. 6, 11–18). Свети Пахомије Велики као бивши војник, а потоњи монашки отац правило је строга дисциплинска правила за општежиће, и којима не може а да се не види војни утицај дисциплине (*Усџави* 2016). Ава Јустин монашко облачење Атанасија Атонског у овом смислу описује као „наоружавање Христовог војника против противника“ (Поповић 1975, 78).

богослужбеном и светотајинском животу, а то је доприносило наклоности Божијој и телесној победи над непријатељима (Leo the Deacon 2005, 65). Када је византијска војска доживела пораз у једној бици на Криту, где је погинуо чувени стратег Никифор Пастилас, Фока је укорио војску јер је била разуздана не само телесно већ и духовно те да је то резултирало поразом од неверника.³ Његов рецепт је био онај Павлов да хришћани буду „будни и трезни“ (1. Сол. 5, 6). Кроз умереност уместо пијанства и опрезност духа, требало је постићи спасење од непријатељског деловања, и достићи победу. Након што је војска у Критској кампањи послушала Фокине захтеве, Лав Ђакон доноси извештаје о византијској победи (Leo the Deacon 2005, 63–66), у паралелизму са речима Посланице Солуњанима да: „Обучени у оклоп вере и љубави, и са кацигом наде спасења... Добијемо спасење кроз Господа Исуса Христа“ (1. Сол. 5, 8–9).

1.2. Поимање Крста као духовно-телесног оружја

У никифоријанској ери Крст и мач су у рату били синоними за борбу. Ради одбране Крста Ромеји су потезали мачеве, а при ратним походима, знамење Крста, односно Константиновог лабарума увек је ишло испред војске. Свака битка са неверницима се доживљавала као рекапитулација Милвијског моста. Знамење Крста, је било главно боевно обележје византијске војске и ишло је испред свих ратних застава. Крст је доживљаван као средство победе не само над духовним непријатељима, демонима већ и над телесним непријатељима Агарјанима. Ови и поред тога што су Христа доживљавали као пророка, нису признавали Крст као средство спасења, и Мухамед га је сматрао противним знамењем (Al-Buhārī 2004, 123). Лав Ђакон у свом опису не пропушта да Агарјане поистовети са духовним непријатељима за које каже да су се „борили као демони“ (Leo the Deacon 2005, 78), а да је Никифор при искрцавању са бродова на Криту пред непријатељем најпре високо уздигао знамење Крста, па затим победио (Leo the Deacon 2005, 61).⁴

³ Тактика Лава Мудрог упозорава генерале и војску да „увек пред очима имају Бога и Божији страх“, а да је то најуспешнији и, у ствари једини пут победе у рату (Leo VI 2010, 31).

⁴ Као веома важан ратни успех набраја се то што је у освајању Киликије Фока повратио „стегове Крста“ (Лав Ђакон 2005, 109).

1.3. Ратни исихазам?

Исихазам је догматски формулисао и одбранио као светогорску праксу Григорије Палама у XIV веку, но он се практиковао на Атону од његових почетака. Центар умносрдачне молитве је представљала дубока духовна усредсређеност у смирењу (и синергији ума и срца), тела и мисли, а коју је пратила молитва: Господе Исусе Христе Сине Божији помилуј ме грешног! Оновремени извештаји нам говоре како је Фока практиковао што у јавности, што потајно строге начине монашког подвига. Томе је свакако заслужан његов духовник Атанасије Атонски, чије је духовне поуке делатно прихватао (Поповић 1975, 92). Но да ли је инкорпорирајући монашке обичаје и молитвена правила Фока практиковао неку врсту исихазма, и како се то пресликавало на војску и ратна дејства? Лав Ђакон нас извештава да је практикујући личне молитве „био строг и непоколебив у својим молитвама, и свеноћним стајањима бденија, држећи ум свој неометен“ (Leo the Deacon 2005, 139). Будући да је ставове личне побожности Никифор у основним цретама преточио у *Сѣрашеѣици*, ту би се крио могући одговор.

А *Сѣрашеѣика* казује ратницима:

„Када се непријатељи приближе, свему војујућем људству приличи управо за хришћане непобедива молитва, коју је дужан сваки од њих изговарати: Господе Исусе Христе, Боже наш, помилуј нас. Амин“ (Фока 2005, 30).

Описујући бојно место пред битку, цар тражи од војске исповедање горе наведене молитве. На први поглед ствар која прави дистинкцију између монашке праксе исихазма и (условно) војне јесте што монаси практикују умносрдачну молитву самостално, дакле индивидуално свако за себе, па и онда када су у друштву других монаха и када су на послушањима, свако се за себе тихо, или макар помичући само усне исихастички моли. Са друге стране видимо да војни „исихазам“ подразумева „сво војујуће људство“. Друга ствар која би органски разликовала монашки исихазам и војно исповедање молитве јесу саме околности. Када се има у виду практиковање умносрдачне молитве, први појам који веже за њу јесте мир калуђерске „пустиње“, и одсуство сваке агресивности у тишини. Но да ли је тако, и да ли органски има разлике између ова два начина проузношења молитве: Господе Исусе Христе, помилуј ме (нас)?

Предање кроз житија светих нам казују да разлике нема! Монашка тишина у умносрдачној молитви је само затишје пре буру, одно-

сно рат, који долази са приближавањем најстрашнијег непријатеља човечанства — демона.⁵ Фока на бојном пољу телесно подражава духовну борбу.⁶ Како? На исти начин ко монаси кад им Кушач приступи једини начин да га поразе јесте призивање имена Христовог и то речима исихастичке форме (Господе Исусе Христе). Тако цар на бојишту тражи од војника да изговарају „за хришћане непобедиву молитву“, односно ону која побеђује противнике, јер Стратегија одише мишљу да Ромејима војну победу неће донети само голо оружје, већ „уз помоћ Бога и заступништвом Пречисте Његове Мајке непријатељи бивају побеђени“ (Фока 2005, 32). Када би се војнички појам: „помилуј нас“, сагледавао у аспекту војске као колективног „Ја“ организма, онда би имао исти смисао као монашки појам „помилуј ме“. Даље пред само ступање у бој у војно-молитвеном входу „нема забуне, чак *ни звука*“, дакле од војске се захтева *џишина!* Ова заповест долази после заповести о Господњој молитви, дакле војници не кличу наглас већ, као исихасти у себи, (да би на звук трубе стали, опет кренули и поновили Господњу молитву), а на знак друге трубе на глас проузвели молитву о укрепљењу. У прилог тога свакако иде и опис свакодневног богослужења из Стратегије која каже да на молитве химни свакодневног богослужења „сва војска *узвикује* Господе помилуј“ (Фока 2005, 38). Разлике између „тихе“ Господње молитве, где је сва војска присутна и оних где сва армија „узвикује Господе помилуј“, показује нам још једним детаљем да можемо закључити да је војска исповедала Господњу молитву са елементима онога што ће доцније бити познато под именом монашке праксе исихазма.

2. Нови Израил и Синови Агарини

2.1. Новоизраиљска самосвест

Окружена непријатељима са свих страна вековима Византија је била упућена искључиво на себе. Снагу је црпила из своје вере. Као некада у старини окружен непријатељима Стари Израил, тако су себе Ромеји сматрали Новим Израилем. Овакво схватање су црпели из Библије и богослужбене самоидентификације Цркве као Новог

⁵ О демонском устројству као војном и нападима на светитеље у представама демона као наступајуће војске (Dennis 2001: 36).

⁶ Фокин егзапостилар говори како се у животу борио и против „варвара“ и против „демона“ (Служба Фоки 2008, 243), а Атанасије Атонски се као војник борио са војском демона (Поповић 1975, 94).

Израиља (Miller 2010, 57–75). Ово црквено схватање Ромејска држава је преузела и као своје. За успех у сталним одбрамбеним ратовима царство је захваљивало на чудесној Божијој помоћи и интервенцији (Phokas 1985, 147; Фока 2005, 35). Успех браће Фока⁷ у ратовима са *Атарјанима* (Арабљанима) је била приписивана „Промислу“, и благодати Божијој која је са њима (Leo the Deacon 2005, 65, 71, 74, 93). Нови Израиљ (Ромејско царство) је себе сматрао духовним потомством Аврамовим, односно Сариним. Непријатељ су били духовни потомци Агаре, Сарине робиње, односно њеног сина Исмаила, који исповедају исламску веру.⁸ Између духовног потомства Сариног и Агариног траје рат, но будући да је он рат за веру, има свештени карактер, како за Ромеје тако и за Арабљане (Skylitzes 2010, 263; Al-Buhari 2004, 572, 559).⁹ Царев говор у ратном кампу при опсади Крита, охрабрује војску речима да ће Арабљани као „потомци робиње“,¹⁰ бити поражени (Leo the Deacon 2005, 65). Чак шта више Фока је сматрао да сам Бог води борбу против муслимана: „Христос наш истински Бог, увелико је пресекао моћ и снагу порода Исмаиловог и одбио је њихове покоље“ (Phokas 1985, 147).

2.2. Фреска Исуса Навина у Хосиос Лукас

При реконструкцији богослужбених импликација борбе *Новог Израиља* фрескопис има битну улогу. У рестаурацији цркве Хосиос Лукас 1965. године пронађена је фреска Исуса Навина. Насликана је непосредно после освајања Крита, као благодарна фреска (Сопор 1992, 305). У њеној близини су представе мозаика Луке Јеладског који пророковао освајање Крита, и Никона Метаноита који је био мисионар у рехристијанизацији острва. Фреска приказује Исуса Навина

⁷ Никифор Фока, и његов подједнако у рату успешни брат Лав Фока.

⁸ Потомство Агаре у ромејском поимању нису били само припадници арабљанског народа, већ сви они који су усвојили мухамеданску веру. Тако ромејски извори Персијанце и Турке такође називају *Атарјанима* и *Исмаилићанима*.

⁹ Мухамед је пророковао својим следбеницима да ће „*засијурно бићи унишћен Цезар (цар Ромеја), и после њега више Цезара неће бићи*“.

¹⁰ Мисли на потомке Сарине робиње Агаре. Да би размели срж Фокиних речи, у борби против „робињиног порода“, треба имати на уму не класично већ духовно ропство. У православној традицији ропство је било синоним за грех, дакле, рат против Арабљана би био рат против греха. За хришћанску идентификацију ропства као греха (Григорије Богослов 2004, 2). У вези са Исмаилом, као потомством робиње Агаре, Канон Андреја Критског нам сведочи традицију како је „прогнање Исмаила детета робиње“, синоним за прогнање због греха (Андреј Критски 2007, 16).

пред зидинама Јерихона. Он је представљен као типичан ромејски ратник X века. У пуној ратној опреми, у оклопу са копљем у левој руци, десном руком указује на пад зидина Јерихона (ИНав. 6, 1–16). Исто тако пред ромејским освајачима када је Фока наредио јуриш на Кандахију (критску престоницу), живописно су се урушиле њене зидине (Leo the Deacon 2005, 78). Староизраиљски праведник својом представом директно указује на критског освајача, Фоку. Са друге стране будући да фреска нема циљ да Исус-Навиновој представи да Никифоров лик, већ обичног војника, са победоносним старозаветним праведником могао је да се поистовети сваки ратник који је учествовао у светој мисији реокупације Крита, али је и сваки хришћанин у педагогији фреске могао да види поимање, циљ и смисао актуелне борбе *Новой Израиља*.

Представа Исуса Навина у Хосиос Лукас није усамљени пример из кога црпимо схватање идеје светог рата и однос цркве са војском. Напротив, X век је начинио толико велики утицај у представама светацаратника да и дан данас ми свете ратнике сликамо у ратном одјејанију ромејске војске никифоријанске ере (Grotowski 2010).

3. Војно-богослужбена дисциплина

3.1. Лични пример цара

Оновремени извори Никифора идентификују као човека које је било стало само до две ствари, а то је војска и монаштво. У његовом црквено-државној политици ове две ствари не само да нису биле секуларизоване, већ су у духу врхунца византијске симфоније биле органски везане. Ипак, пре свега Фока је ове две ствари сјединио у себи. Иако, заузет бригадама државе није успео да се замонаши по плану, он је монашки подвиг инкорпорирао у свој свакодневни живот. Све оно што је тражио од војске и више од тога цар је животни практиковао строго у личној војној и монашкој дисциплини. Уздржавао се од конзумације брака, од конзумирања меса, спавао је на поду поред царског кревета, молио се целоноћно, ходио бос у литијама, у походима са војском живео као прост војник (Leo the Deacon 2005, 99, 137, 139; Skylitzes 2010, 265, 270; Ransimen 1964, 214–215).

3.2. Ратни покличи

Описи ратних Стратегија још од времена Маврикија и Лава VI су описивале ратне покличе ромејске војске пред судар са непријатељем. Ови покличи које је узвикивала сва војска имали су за циљ да подигну сопствени морал, а истовремено сруше непријатељски. Њихова садржина је била библијског и црквеног карактера. Покличи: „Са нама је Бог“, „Бог је са Римљанима“, затим „Крст покорава“, показују суштину одакле је војска црпила морал. Не помињу се световни покличи, већ они увек имају црквени карактер (Haldon 1999, 204). При Никифоровој опсади Крита, Лав Ђакон нас извештава да је истовремено Никифоров брат Лав водио контраофанзиву на граници, те да је војска са одушевљењем клицала „ратне покличе“ пред одсудни судар са муслиманима (Leo the Deacon 2005, 74). Не знамо да ли су ове покличе пре војске најпре узвикивали војни свештеници, или официри, али је јасно богослужбено порекло и самосвест војске као Божијег народа, који води свети рат.

3.3. Богослужбено-епитимијална дисциплина трупа

Да би имао непобедиву освајачку машинерију, цар је од војске непрекидно тражио војне вежбе (Leo the Deacon 2005, 68). У исто време од војске је тражено да свакодневно попут монаштва учествује у духовним вежбама,¹¹ односно свакодневном богослужењу. Оно је поред литургијског живота обухватало: јутарње и вечерње службе,¹² затим „усрдне химне и молитве“, за које се тражи од свих да буду узношене попут монашких покајања „са страхом и сузама“ (Фока 2005, 39).

Оглушење о духовне вежбе се кажњавало класичним војним епитимијама. Војник би био ошишан самим тим и понижен входом кроз шпалир, са њега би била стргнута официрска достојанства (ако их је имао), и био би кажњен до „незнатног чина“. Ипак, војник који пренебрегава богослужбене обавезе се могао спасити у једном случају. Онда када би био ухваћен требало је што пре да се окрене ка Истоку, и брзински „са страхом“ да одпочне са мољењем“ (Фока 2005, 39).

¹¹ Богослужење има обавезни карактер. Цар наређује молитве „командантима са генералима, заповедницима и осталом армијом“.

¹² Изгледа да је Фока проширио вечерње богослужење јер *Тактика* Лава VI у помиње само војне свештенике и певање Трисветог после вечере од стране све војске, док *Стратегија* подразумева шири аспект вечерње службе (Leo VI 2010, 203).

Богослужбену дисциплину је пратила и морална. Забрањено је било у рату, убијати заробљенике, оне који су бацили оружје, жене и децу (Leo the Deacon 2005, 78–79).¹³

3.4. Пост и причешће

Захваљујући Стратегикону можемо да реконструишемо светогорске (и генерално монашке) утицаје на посничко-евхаристијску праксу војске.

Текст каже:

„Командант армије је дужан да сазове све генерале, и све људе, и да их ободри наредивши да се очисте и посте пре битке (судара са непријатељем) три дана, и то постом сухоједенија, једући само једном предвече. Исто тако сваки и, у осталим гресима да се каје пред Богом, дајући завете, да би касније од порока одступио и живео животом достојним покајања. Када се и то добро сврши, дан уочи битке, свештеници треба да принесу бескрвну жртву (евхаристије) и одслуживши уобичајену службу (литургије), да удостоје сву војску да се причести божанственим и пречистим тајнама. Потом смело и храбро са вером и поуздањем у Бога, упутити се у борбу са непријатељима“ (Фока 2005, 39).

Никифор прописује нешто несвакидашње за војску саветујући да пред судар са непријатељем трупе три дана посте и то на сухоједенију!¹⁴ Док би логични след захтевао добру телесну спремност војске која је условљена квалитетном и разноврсном исхраном цар од војске тражи три дана најстрожијег поста, баш пред војни окршај. Царево схватање успешности рата зависило примарно до воље Божије, па и не чуди да је првостепено била важна религиозна спремност и морална чистоћа.¹⁵ Испоснички аспект покајања и *мешаније* такође, доминира у тексту. Будући да су Ромеји себе сматрали Новим Израиљем, пример значаја поста пред бој је можда био инспи-

¹³ Лав Бакон нам сведочи да је Никифор видећи како се крше правила рата при освајању Кандахије јурнуо у град и обуздао распуштену војску.

¹⁴ Сухоједеније подразумева: воду, со и хлеб.

¹⁵ Сви су ратници дакле морали бити очишћени и морално беспрекорни, тим пре што су на литургијски начин тражили опрост једни од других и мирили се. На тај начин видимо системску припрему, односно предањско-житијске елементе неопходне за канонизацију.

рисан старозаветним примером Сауловог поста пред битку.¹⁶ Једење предвече је јасан указатељ на монашки утицај. Подвиг поста је био крунисан причешћем Телом и Крвљу Господа. Након тога следио је бој и страдање за веру. Ипак, Фокина испосничка војска је била победоносна. Луидпранд Кремонски јавља на Запад да Никифор Фока никада није изгубио бој, и да је то прешло у пророчанство и код Ромеја и Арабљана, да док је он жив Византија неће изгубити ни битку (Luidprand 1930, 258).

4. Војници — свети мученици

Никифор Фока 966. године је изнео пред патријарха Полиевкта захтев да сви пали ратници, и они страдали у тамницама буду свети мученици, али је одбијен (Skylitzes 2010, 263; Властар 2013, 377). Ипак неко време појављују се случајеви живости војно-мученичког култа.

Молитва Стратегике богослужбено припрема војнике пред битку: „Прими нас хришћане, удостојивши нас да бранимо веру (Фока 2005, 31). Служба која је посвећена цару Никифору, иначе написана на Светој Гори, опевава цара као другог „Авеља“, и као цара-војника и мученика који је пострадао за веру и који се борио против „демона и варвара“ (Служба Фоки 2008, 239, 243).

5. Војна освајања и рехристијанизација Истока

Вековима притискана од стране Арабљана Византија је коначно у Никифорово време кренула у контраофанзиву и освајачке походе. Као што су се границе исламског света ширили заједно са војним освајањима, тако је и византијско освајање на Истоку означавало рехристијанизацију. Крит, Киликија, Сирија су биле рехристијанизоване области. Црква је благонаклоно гледала на војне походе видећи мисионарски капацитет на новим територијама. Одмах након освајања Крита 961. године, долази на острво Никон Метаноит и почиње мисију рехристијанизације (Life of Saint Nikon 1987, 7–18). Исто се дешавало са источним војним кампањама. На походима Ромеје су пратили њихови духовници, и војни свештеници (Ransimen 1964, 211). Тако је сам Фока приликом кризе у ратној кампањи послао по

¹⁶ Битка против неверника и пост као завет Богу, да би Господ био на страни свог народа (1. Сам. 14, 24–45).

Атанасија Атонског на Свету Гору, да дође и да га ободри, а заједно са њим војску. Атанасијево житије нам приповеда да је испуњење захтева од њега тражио и савет старца, те је свети покоровши се захтеву са још једним монахом дошао на Крит. Иначе, раније су муслимани са Крита подузимали страховите пљачкашке и гусарске походе, од којих је патило и Атонско монаштво, сада су светогорци имали част да дођу на тријумфално освојену базу која је негда терорисала православне области (Поповић 1975, 85). Долазак Атанасија на Крит који је у међувремену пао имао је и више од симболичког значаја, јер свети био исповедник тадашњег генерала, и будућег цара који је остварио једновековни сан Ромејске државе али и цркве, претворивши својим освајањем неверничко острво у хришћанску базу. Царска Лавра на Атону се диже у спомен победе над муслиманима Крита, и то средствима из ратног плена.

Закључак

Симфонија ромејске државе и цркве је у доба Никифора Фоке резултирала великим утицајем монаштва и црквеног богослужења на војску и ратове које је Византијско царство водило против ислама на Истоку. Ширење државе се преклапало са територијама црквених мисија и рехристијанизације. Лични подвижнички примери цара, као и утицај његовог духовника Атанасија Атонског огледали су се у Никифоровој *Сираиџици* која је била не само ратни већ и богослужбени приручник за војску.

Самосвест Византије као Новог Израиља идејом се надовезала на Древни Израил и његове борбе са иноверним народима. Војни аспект самосвести огледао се и у рату са *Атарјанима* као духовним потомцима Агаре. Војни поклич су били библијског и богослужбеног порекла, а служили су подизање ратног морала трупа пред бој, као и за рушење непријатељског морала. Поред тога што је војска примала црквеномонашки утицај, дешава се обратна појава да се војни утицаји преливају на богослужење. Фрескопис и црквена химнографија су били простор успешне експанзије таквих утицаја. Осећај борбе за веру је кулминирао са захтевом Никифора Фоке да Црква канонизује све пале војнике у боју као свете мученике. Поред тога што је захтев одбијен, одређен војно-мартиролошки култ је постојао, и то управо на примеру Фоке коме се на Атону пише служба као светитељу.

Цару је изразито било стало до моралне чистоће и богослужбене дисциплине трупа јер је сматрао да је од тога зависила Божанска

наклоност и питање победе или пораза у рату. Јутарња, вечерња богослужења, литургије као и практиковање Господње молитве са елементима умносрдачне молитве показују утицаје на војску атонске посничко-евхаристијске праксе. Прописи сухоједенија пред ратна дејства изразитом строгоћом откривају монашке корене.

* * *

Библиографија:

Извори — дела Никифора Фоке:

- Фока, Никифор. 2005. *Стратегика*. Перевод А. К. Нефедкин. Санкт-Петербург: Алетејя.
- Phokas, Nikephoros. 1985. "On Skirmishing." In *Three Byzantine Military Treatises*. Translated by George T. Dennis. Washington D. C: Dumbarton Oaks.

Други извори:

- Андреј Критски. 2007. *Велики Канон Светиої Андреја Критскої*. Уредник Артемије Радосављевић. Београд: Епархија рашкопризренска.
- Al-Buhari. 2004. *Buharijina zbirka hadisa*. Prevod Mehmedalija Hadžić. Sarajevo: IC El-Kalem.
- Властар, Матија. 2013. *Синџајма*. Превод Татјана Суботин–Голубовић. Београд: САНУ.
- Григорије Богослов. 2004. „Слово о Пасхи, и о своме колебању“. У *Свети Григорије Богослов — Дела*. Београд: Хришћанска мисао.
- Поповић, Јустин. 1975. „Житије Атанасија Атонског“. У *Житија Светих за јули*. Манастир Ђелије.
- Памфил, Јевсевије. 2003. *Историја Цркве*. Превод Слободан Продић. Шибеник: Епархија далматинска.
- Служба в честь византийского императора Никифора Фоки*. 2008. Перевод А. А. Димитриевский. Санкт-Петербург: Аксион эстин.
- Leo VI. 2010. *The Taktika of Leo VI*. Translated by George Dennis. Washington D. C.: Dumbarton Oaks.
- Luidprand of Cremona. 1930. *The Works of Liuidprand of Cremona: Antapodosis, Liber de Rebus Gestis Ottonis, Relatio de Legatione Constantionopolitana*. London: Carter Lane.

- Leo the Deacon. 2005. *The History, Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Translated by Alice Mary Talbot and Denis F. Sullivan with the assistance of George T. Dennis and Stamatina McGrath. Washington D. C.: Dumbarton Oaks.
- Porphyrogenitus, Constantine. 1990. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*. Translated by John F. Haldon. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Skylitzes, John. 2010. *A Synopsis of Byzantine History 810–1057*. Translated by John Wortley. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511779657>.
- The Life of Saint Nikon*. 1987. Translated by Denis F. Sullivan. Brookline, MA: Hellenic College Press.
- Theophanes Confessor. 1997. *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*. Translated Cyril Mango and Roger Scott. Oxford — New York: Clarendon Press — Oxford University Press.

Литература:

- Древни монашки усїави: У редакцији епископа Теофана према издању из 1892. године*. 2016. Превод Слободан Продић. Требиње — Сарајево: Епархија захумско-херцеговачка и приморска.
- Connor, L, Carolyn. 1992. "Hosios Loukas as a Victory Church." *Greek, Roman and Byzantine studies*, vol. 33, no. 3, 293–308.
- Dennis, T. George. 2001. "Defenders of the Christian People." In *The Crusades from the Perspective of Byzantium and Muslim World*. Edited by Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh), Washington D. C.: Dumbarton Oaks.
- Grotowski, L. Piotr. 2010. *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261)*. The Medieval Mediterranean, Vol. 87. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004185487.i-599>.
- Miller, James. 2010. "The Old Testament of Byzantine Christianity." In *The Old Testament in Byzantium*. Edited by Paul Magdalino and Robert Nelson, Washington D. C.: Dumbarton Oaks.
- Ransimen, Stiven. 1964. *Vizantijska civilizacija*. Subotica: Minerva.
- Haldon, John. 1999. *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565–1204*. London: UCL Press.

Примљено: 25. 5. 2020.
Исправљено: 14. 9. 2020.
Одобрено: 1. 12. 2020.

THE LITURGICAL ROLE
OF *PRAECEPTA MILITARIA*,
THE IMPORTANCE OF MILITARY
CLERGY AND WORSHIP
IN THE BYZANTINE IDEA OF THE
HOLY WAR IN THE TIME
OF NIKEPHOROS II PHOKAS
(10TH CENTURY)

Slaviša Tubin

Diocese of Zvornik and Tuzla

Summary: Emperor Nikephoros II Phokas was devotee in the ascetic practice and loyal to his spiritual teacher Athanasius the Athonite. Phokas *Praecepta Militaria* show us the liturgical aspects in military services and monastic influences. Byzantium viewed itself as New Israel, and Romans considered their wars to be fights against sins of Hagarines. The main preoccupation of military priests and worship in the army was moral purity for the favor of God in war. Fasting and the Eucharists with element of Lords Prayer was the central part of the spiritual discipline prescribed by *Precepta Militaria*.

Key words: Nikephoros II Phokas, Athanasius the Athonite, *Praecepta Militaria*, military priests.